

Werkplaats van het sociaal onderzoek

Studentenparticipatie en studenten-radicalisme

Eerste verslag van een sociologisch onderzoek

R. Kroes

De opzet van het onderzoek

Vorig jaar werd door de auteur met een groep studenten in de sociologie onderzoek gedaan naar het verschijnsel studentenradicalisme. Het onderzoek was vooral gericht op het verkrijgen van inzicht in de opvattingen van de activistische linker- en rechterzijde. Gezien deze belangstelling kon moeilijk worden volstaan met een steekproef. Vooral Amerikaanse gegevens tonen aan hoe een kleine minderheid deze activistische flanken uitmaken van de totale studentenbevolking — een minderheid, die voor wat de linkerszijde betreft, niet boven de 1,5 à 2% uitkomt. Daarom werd besloten om naast een steekproef twee speciale onderzoeksgroepen te verzamelen — één van linkse activisten en één van rechtse activisten. Voor het eerste doel werd de ASVA benaderd, toen al geworden van een algemene studentenorganisatie tot een ideologisch duidelijk geprofileerde, politiek linkse „vakbond”. Uit wat de ASVA zelf beschouwde als haar ijzeren cohorten van activisten in de diverse faculteiten, kregen we adressen van 25 studenten, van wie er 23 medewerking verleenden. Voor het verzamelen van rechts-activistische respondenten werd de OBAS benaderd, toen in het tweede jaar van zijn bestaan. De OBAS werd als organisatie voor de behartiging van studentenbelangen opgericht uit protest tegen de politisering waaraan de ASVA onderhevig was. De oprichting van de OBAS is daarom een daad van verzet tegen een tij van linksradicalisme, komend bovendien van de kant van wat we de ontroonde elite binnen de studentenmaatschappij kunnen noemen. Oprichters en eerste bestuurders van de OBAS zijn immers vooral afkomstig uit Corps- en AVSV-kringen, waaruit traditioneel de zegslieden en vertegenwoordigers van de studentensamenleving kwamen. Van deze oprichters en eerste generatie van bestuursleden verleenden er 14 medewerking aan het onderzoek.

Naast deze twee toegespitste groepen respondenten (1) werd een steekproef van 250 studenten getrokken uit de totale studentenpopulatie van de Universiteit van Amsterdam. Tweehonderd en tien verleenden medewerking aan het onderzoek. Het paradoxale is nu dat, hoe klein de onderzochte groepen links- en rechtsactivisten mogen lijken, in feite beide categorieën „oversampled” zijn. Aangenomen immers dat met name de linksactivisten zo'n 2% van de totale studentenbevolking uitmaken, zouden we een steekproef van 1250 studenten hebben moeten trekken om te mogen verwachten 25 linkse activisten aan te treffen.

De steekproef die we in feite hebben getrokken, diende een tweeledig doel. De cijfers voor de steekproef als geheel leverden een vergelijkingsmaatstaf, waartegen de cijfers voor de links- en rechtsactivisten duidelijker in perspectief kwamen. Verschillen tussen beide laatste groepen winnen immers aan betekenis wanneer blijkt dat ze stelselmatig afwijken, en wel in tegengestelde richtingen, van de cijfers voor een representatieve steekproef. Het was voorts de bedoeling de steekproef zelf, aan de hand van enkele criteria, in te delen in o.m. linkse en rechtse radicalen en de verschillen tussen die twee, onvermijdelijk kleine groepen te vergelijken met de verschillen tussen ASVA- en OBAS-respondenten.

Daar bovendien de ouders van de onderzochte studenten werden ondervraagd, werd nog een vergelijkingsmaatstaf gevonden. Het werd immers mogelijk nu ook de verschillen tussen ouders van linkse en rechtse activisten te vergelijken met verschillen tussen de groepen activisten zelf. Voorzover deze verschillen voor ouders en studenten een zelfde richting vertonen, is opnieuw aan de bewijskracht van die verschillen bijgedragen.

Het hierbij afgedrukte onderzoeksverslag werd opgesteld toen de analyse halverwege was. Het berust op een analyse van de resultaten verkregen voor de ASVA-respondenten, de OBAS-respondenten, de steekproef als geheel, en voor de ouders van elk dezer categorieën studenten. De analyse van subgroepen binnen de steekproef is nog gaande.

I. Inleiding

In de jaren vijftig werd, vooral in Amerika, de stelling verdedigd dat het tijdperk der ideologieën voorbij was. De politieke strijd leek niet langer gevoerd in termen van onverzoenlijke ideologieën — een fundamentele overeenstemming over doeleinden en regels van het politieke spel leek gerealiseerd. Ironisch genoeg waren sociologen als Lipset en Bell de bekendste ver-

tolkers van dit standpunt, terwijl ze nu bekende auteurs over studentenprotest en studentenpolitiek geworden zijn. Hun aanvankelijke standpunten zijn, als het ware op hun thuisbasis, gelogenstraft door een bevolkingsgroep die ze uit de eerste hand zouden mogen kennen: studenten. Nu is leedvermaak een hachelijke zaak. De studenten, in de jaren vijftig in Amerika aangeduid als de *silent generation*, leken in de afgelopen tien jaar aanduidingen te rechtvaardigen als „de enige revolutionaire klasse van de post-industriële samenleving”. Ieder die zich op dit beeld vastlegt, zou echter in de komende jaren evenzeer gedementeerd kunnen worden als Lipset en Bell in de jaren achter ons. Vanzelfsprekende beelden, bevestigd en weergalmd langs alle kanalen van de publieke meningsvorming, dienen keer op keer zelf als problematisch te worden beschouwd, onderzocht op hun correctheid en bestendigheid. Daarom zullen we studentenparticipatie in zaken, de universiteit en de ruimere samenleving betreffende, niet als het vanzelfsprekende uitgangspunt van het betoog nemen, maar het uitgangspunt veeleer leggen in verwondering over het verschijnsel zelf.

We zullen eerst het thema studentenparticipatie uitbreiden met een ander trefwoord: studentenradicalisme. Daarmee zijn de twee meest in het oog springende aspecten van het studentenoptreden in de afgelopen jaren aangeduid: zowel het doel — een grotere invloed op universitaire en maatschappelijke ontwikkelingen — als de middelen waarmee deze verlangens werden kenbaar gemaakt. Daar trefwoorden door hun versimpeling kunnen misleiden, is het goed bij beide aanduidingen stil te staan. Participatie wil in beginsel niets anders zeggen dan deelhebben of deelnemen aan iets. Deel hebben nu roept associaties op met het bezit van deelbare goederen; deelnemen verwijst naar het vervullen van een rol in sociale processen. Het begrip participatie verwijst daarom zowel naar toestanden als naar handelingen, en wel in hun onderlinge samenhang. Aandelen in sociale goederen vormen zowel aanleiding als doel van handelingen. Het verdient daarom aanbeveling het begrip participatie te zien in een context van wedijver. Maatschappelijke groeperingen zullen in wedijver met elkaar treden om de verdediging of verwerving van aandelen in schaarse, begerlijke zaken. We kunnen als bondige aanduiding van deze zaken de begrippen klasse, status en macht invoeren. We zullen ze sociale goederen noemen — goederen in de niet-tastbare, abstracte zin waarin met name het enkelvoud „een goed” gebruikt wordt. We noemen ze sociaal om twee redenen: ze hebben enerzijds voor alle concurrenten een bepaalde, zij het misschien verschillende of wisselende waarde; ze hebben anderzijds de eigenschap slechts een goed te zijn in sociale situaties. Status (of: aanzien) bijvoorbeeld gaat te niet bij ontstentenis van een publiek.

Op grond van deze begripsbepaling nu lijkt het niet gerechtvaardigd het begrip participatie te reserveren voor aandelen in macht of het hebben van of streven naar invloed. We kunnen participatie zeer wel gebruiken als aanduiding van de wedijver om alle drie genoemde goederen. Dan is een vollediger beschrijving verkregen van de belangen van alle groepen die in een bepaalde arena van wedijver zijn betrokken — een aanduiding zowel van *deelhebbers* in de drie genoemde goederen, van mogelijke allianties in hun streven hun aandelen te verzekeren, als van de niet-deelhebbers, die zich opmaken deel te *nemen* aan de wedijver om herverdeling van de goederen. Speciaal deze laatste betekenis lijkt de toespitsing te hebben veroorzaakt van het begrip participatie op het organiseren en uitoefenen van macht.

Evenals participatie is ook het begrip radicalisme opgebouwd uit meer betekenissen. Een stelsel van opvattingen wordt radicaal genoemd wanneer het sterk afwijkt van een heersende mening of wanneer het diep-ingrijpende veranderingen voorstaat van een bepaalde toestand. In een politiek-radicalen ideologie zijn met name veranderingen aan de orde. Radicalisme kan echter — en dat is het tweede betekenisgebied — verwijzen naar de middelen die voor beoogde veranderingen worden gebruikt of aangeprezen — middelen, die in vergelijking met de gangbare, hun radicaliteit ontlenen aan een grotere krachtbaarheid, of zelfs gewelddadigheid. Hier raken aanduidingen als radicalisme en activisme elkaar. We zullen op dit aspect de nadruk leggen, op radicalisme dat blijkt uit gedrag, als het gaat om de onderscheiding van radicale en niet-radicalen groepen. Aan het eind van het betoog zullen we echter het begrip in zijn meervoudige betekenis onder de loupe nemen.

Participaties en radicalisme staan overigens in een specifieke relatie tot elkaar. We hopen duidelijk te maken, dat slechts bij speciale constellaties van deelhebben en deelnemen, de standpunten en strategieën radicaler zullen worden. In het algemeen hoeft het niet te verwonderen, dat iemands klasse-, machts- en statuspositie, de posities die hij in het verleden bezette en zijn verwachtingen omtrent de toekomst, zijn afweging van billijkheid van een algemeen-maatschappelijke verdeling van klasse, status en macht zullen beïnvloeden. Zij zullen meehelpen verklaren waarom iemand afzijdig blijft van acties voor collectieve lotsverbetering of daaraan deelneemt, en waarom iemand de zijde van het establishment kiest of zich daartegen afzet. Wij zullen daarbij spreken van linksradicalisme als het gaat om bewegingen van „misdeelden”, van bezitters van onrechtvaardig geachte, kleine aandelen, en van rechtsradicalisme in het geval dat bezitters van grote aandelen zich verzetten tegen aantasting daarvan (2). Voor we echter op de wisselende constellaties van deelhebben en deelnemen ingaan, speciaal zoals ze zich

recentelijk op universiteiten hebben voorgedaan, willen we even stilstaan bij de sociale goederen van klasse, status en macht.

Onder klasse in ruime zin kunnen we verstaan het aandeel in de middelen van bestaan dat iemand toevalt op grond van zijn positie in de maatschappelijke arbeidsverdeling. Doorgaans beschouwt men inkomen als een van de belangrijkste criteria van klassepositie. Voor studenten verdient het echter aanbeveling vooral te denken in termen van marktkansen — hun academische opleiding bestemt ze voor tot het betreden van arbeidsmarkten met vele carrièremogelijkheden en kansen op hoge inkomens. De huidige afweging van deze toekomstige kansen geeft de studenten een beeld van hun klassepositie, *in vergelijking met* bijvoorbeeld niet-studerende leeftijdgenoten, met hun milieu van herkomst of met studenten uit andere studierichtingen. Bij de machtspositie denken we vooral aan de gestructureerde mogelijkheden tot beïnvloeding van besluitnemingsprocessen, die iemands persoonlijke situatie raken. In die zin is er voor studenten, duidelijker dan bij hun klassepositie, een huidige machtspositie naast een verwachte toekomstige. En wel een machtspositie van studenten als zodanig, binnen de universiteit, maar bijvoorbeeld ook als belangengroep of als individuele staatsburgers in een staatsverband. Status tenslotte verwijst naar de afweging van meer en minderwaardigheid ten opzichte van belangrijke referentiegroepen. We kunnen hier denken aan de status van Corpsstudenten vis-à-vis niet-Corpsstudenten, aan de status van studenten tegenover niet-studierenden en zo door. Het resultaat van de afweging is een stut of aantasting van het besef van eigenwaarde en in laatste instantie van eigen identiteit.

In het vervolg zullen we voor elk van deze goederen een analyse geven van de aandelen van studenten of categorieën studenten, alsmede van verschuivingen hierin.

II. Klassepositie

Over de sociale herkomst van linksradicale studenten bestaan uiteenlopende beelden. Sommige, op het niveau van het dagelijkse vooroordeel, vonden we zelfs terug in de onderzoeksresultaten. Zo werd onder de ouders van de rechtse studenten, in sterke tegenstelling tot de ouders ter linkerzijde, een uitspraak onderschreven dat het optreden van radicale studenten samenhang met het feit dat ze niet van huis uit gewend waren aan de regels die gelden aan een universiteit — een uitspraak, die onder studenten zelf bij links noch rechts instemming vond. Toch is dit beeld van de radicale studen-

ten als een sociaal-mobiele groep die, uit niet-academische milieus, voor het eerst een universiteit betreedt, misschien wel correct, afhankelijk van de periode in het studentenprotest waarop men de aandacht richt. Lammers lijkt dit beeld te bevestigen voor de eerste jaren van de StudentenVakBeweging (SVB) (3). Door de wijziging in de studentenbevolking naar herkomstmilieu, waren groepen ontstaan met nieuwe belangen voor de behartiging waarvan in de traditionele universitaire situatie onvoldoende wegen openstonden. De SVB trad radicaal-vernieuwend op door strategieën en terminologieën te ontleen aan de linkse traditie in arena's als de economie en de politiek en deze te introduceren in de universitaire arena. Toch, ongeacht de associaties die aan een dergelijke ontleening zijn verbonden, lag de nadruk in de eerste jaren van de SVB op de militante behartiging van studentenzaken, eerder dan op politieke bewustwording en mobilisering. Lammers laat de vraag open of niet, nu zich het accent wel degelijk heeft verlegd van studentenbelangen naar een ruimer engagement, de linkse voorhoede kenmerken is gaan vertonen van herkomst en mobiliteit, die in Amerika keer op keer voor de radicale voorhoede zijn vastgesteld. In Amerika, zo kan men het kort samenvatten, zijn de radicale studenten: de beste studenten aan de beste universiteiten uit de beste milieus — kinderen uit bevoorrechte, *upper-middle class* milieus, wier vaders relatief vaak academische vrije beroepen uitoefenen of, academisch gevormd, hogere posities bezetten bij overheid en bedrijfsleven.

Uit ons onderzoek komen enige gegevens naar voren die een verschuiving in „Amerikaanse” richting lijken aan te geven (4). Een aantal metingen van verschillen in milieu van herkomst, zoals beroep van de vader, inkomen van de vader, zelfindeling op een vierklassenschaal, lopend van arbeidersklasse naar toplaag en ingevuld door zowel ouders als studenten, gaf stelselmatig het volgende beeld: de linkse activisten waren van hogere komaf dan de steekproef als geheel, maar niet zo hoog als de rechtse groep.

Eén meting van het herkomstmilieu — opleiding van vader en moeder, als ook van grootvader en grootmoeder, beogend een eventuele „academische traditie” bij families op te sporen, leverde het volgende merkwaardige resultaat.

<i>academische opleiding van</i>	<i>steek- proef</i>	<i>links- radicalen</i>	<i>rechts- radicalen</i>
vader	27.3%	21.7%	64.3%
moeder	13.5%	0.0%	14.3%
grootouders	16.4%	31.8% (!)	38.5%
broers/zusters	45.2%	60.7%	50.0%

Zowel voor grootouders als kleinkinderen klopt het patroon van verschillen tussen linkerzijde, rechterzijde en steekproef met de overige herkomstmetingen. Alleen de ouders van de linkerzijde blijven, naar academische opleiding, achter bij de steekproef en bij de rechterzijde. Een zelfde resultaat kwam naar voren uit de antwoorden van de ouders.

Bekijken we voor alle drie groepen de sociale mobiliteit over de generaties heen, dan is steeds het beeld er een van gestage opklimming langs de maatschappelijke ladder. Zowel een indeling in de rangstanden van Van Heek van het beroep van de grootvader, eventueel vorig beroep van de vader en zijn huidige beroep, staft dit beeld, als de antwoorden van de vaders op de vraag of ze in hun huidige beroep zijn opgeklimmen. In het laatste geval geldt dit het duidelijkst voor vaders van linksradicale en rechtsradicale studenten.

De indeling van eigen milieu en milieu van herkomst door zowel ouders als kinderen op de al genoemde vier-klassenschaal staft het gegeven ook. Op de vraag naar de verwachte, toekomstige plaats op deze schaal geven de studenten echter antwoorden, waaruit een voor ons betoog interessant patroon naar voren komt. Voor zowel steekproef als rechtsradicalen zet de stijgingstendens zich voort; voor de linksradicalen treedt per saldo een lichte daling op, doordat een aantal van deze respondenten zijn toekomstige positie in de arbeidersklasse indeelt. Gevraagd naar stijgingsverwachting in het algemeen geven de studenten weer antwoorden die stroken met de algemene resultaten. Een meerderheid van de drie categorieën verwacht te zullen stijgen. De stijgingsverwachting ten opzichte van de ouders is geringer, speciaal voor linksradicalen en rechtsradicalen, wat op zichzelf niet verwonderlijk is gegeven de al hoge positie van de ouders. Negentien procent van de linksradicalen tegen acht procent rechtsradicalen en zeven procent van de steekproef verwacht te zullen *dalen* ten opzichte van de ouders. Gevraagd naar het verwachte inkomen, geven de linksradicalen de laagste schatting, gevolgd door de steekproef, die weer overtroffen wordt door de rechtsradicalen.

Het is nuttig bij deze resultaten een ogenblik stil te staan. Gegeven het al-

gemene beeld van intergenerationale mobiliteit en een hoog herkomstmilieu, ook van de linksradicale studenten, lijkt het verschijnsel radicalisme minder verklaarbaar dan bij een onderzoeksresultaat dat de linksradicalen als academische nieuwelingen, afkomstig uit lagere milieus, aanwijst. Het zou immers lijken alsof de combinatie van mobiliteit en gearriveerdheid van de ouders, die uitdrukkelijk door de studenten zelf beseft wordt, getuige hun indeling van het herkomstmilieu, de huidige generatie zou toerusten met een zelfverzekerd vertrouwen in eigen, toekomstig succes en ieder engagement in een radicale beweging ongerijmd is. Er is een verklaring, geopperd o.a. door de Franse socioloog Boudon (5), die inhaakt op de geringere toekomstverwachtingen, die ook wij bij de radicalen vaststelden.

Het is in zijn verklaring de verwachting van een aantasting van marktkansen, van toekomstige beloningen voor huidige investeringen, die het ontstaan van een studentenprotestbeweging zou kunnen verklaren. Los van de vraag dat er dan eerder sprake zou zijn, in onze bewoordingen, van rechtsradicale uitingen, van verzet tegen de aantasting van wat als rechtmatig aandeel wordt gezien, leverde ons onderzoek gegevens op die een andere verklaring aannemelijker maken. In het algemeen komt deze verklaring er op neer dat de gedrukte toekomstverwachtingen van de radicale studenten niet zozeer oorzaak zijn van hun radicale oriëntering als het gevolg ervan — dat ze een toekomstperspectief vormen dat gekleurd is door het zicht van een al aanwezige radicale instelling. Met name de zelfindeling op een schaal die zulke ideologisch geladen aanduidingen bevat als arbeidersklasse en topklasse zal linksradicale studenten, getraind in het aan de kaak stellen van de sociale machtsconcentraties van het kapitalisme, er van weerhouden zichzelf in te lijven bij een topklasse en hen veeleer verleiden zich deel te achten van de arbeidersklasse. Hier hebben we een eerste blijk van een verlegging in het referentiegroepsgedrag dat het linksradicalisme kenmerkt en waarop we nader terugkomen. Met betrekking tot de stelling die Boudon verdedigt, komt het er op neer dat de beperking in marktkansen, die uit de antwoorden van de linksradicalen blijkt, hun door zichzelf is opgelegd. Een vraag naar de *aantrekkelijkheid* van verschillende beroepssectoren, leverde een duidelijke afwijzing op van overheid en bedrijfsleven en, in vergelijking met de andere groepen, een duidelijke voorkeur voor de politiek. Ook een vraag die luidde of het verwachte toekomstig inkomen strookte met waarop men meende recht te hebben, werd door steekproef en rechterzijde beantwoord met „ongeveer wel” en door de linkerzijde, die toch al de laagste schatting gaf, met „nee, teveel”! Opnieuw zien we hier hoezeer uitspraken over ogenschijnlijk objectieve ontwikkelingen, doortrokken zijn

van ideologische stellingnamen en engagement. Het lijkt alsof de individuele indeling in een klassenstructuur voor de linksradicale studenten niet meer los te maken is van hun beeld van de gehele maatschappelijke ordening, waarover ze een samenhangende, oppositionele evaluatie ontwikkeld hebben.

Op een vraag naar het bestaan van verschillen in de samenleving antwoordden de linksradicalen bijvoorbeeld consistent in termen van *sociale* ongelijkheid, verwijzend naar verschillen in inkomen, opleiding en standsverschillen en, als enige groep, naar verschillen in macht en mate van zelfstandigheid. Zowel de steekproef als de rechtsradicalen vielen, na vermelding van inkomens-, opleidings- en standsverschillen terug op individuele, niet-maatschappelijke verschillen. Bij de linksradicalen lijkt het sterkst een neiging te bestaan te denken in een maatschappelijke context, en wel in termen van maatschappelijke ongelijkheid. En in meer specifieke zin lijken hun antwoorden een gevoeligheid, zo niet een allergie, te verraden voor verschillen in macht. We zullen daarop in het komende onderdeel nader ingaan.

III. Macht

Een aantal verklaringen van het studentenradicalisme richt zich op aspecten van generatieverschil en generatieconflict. Het radicalisme wordt daarbij wel voorgesteld als de laatste stap naar de volwassenheid, de definitieve emancipatie ten opzichte van het ouderlijk gezag. Een extreme benadering in deze trant is bijvoorbeeld van Feuer (6), die het afschudden van het ouderlijk gezag de dramatische contouren verleent van de oedipale vadermoord.

Een analyse, in termen van generatieverschillen én generatieovereenkomsten, die leidt tot een geheel andere verklaring van het studentenradicalisme, vinden we bij auteurs als Flacks, Keniston en Heist (7). Onderzoek, door deze auteurs verricht, leverde als resultaat op dat de radicale studenten, veel meer dan te rebelleren in standpunten en gedrag tegen het milieu van herkomst, in feite sterk geleken op hun ouders, zij het dat de ouderlijke overtuigingen versterkt en duidelijk geaccentueerd bij de kinderen terugkeerden. Zoals de linksradicale studenten binnen de studentenbevolking afwijken, zo kijken hun ouders naar links af ten opzichte van ouders van de overige studenten. Bovendien, aldus Flacks en Keniston, onderscheidt het gezagsklimaat in het gezin van radicale studenten zich van het klimaat waarin de overige studenten zijn opgegroeid in deze zin, dat ze zijn grootgebracht in een sfeer van grotere tolerantie en grotere gelijkberechtigtheid. Leeftijd in deze

gezinnen geldt niet als de traditionele, ascriptieve basis voor verdeling van gezag en aanzien. Met andere woorden: in deze gezinnen is een grotere gewenning opgetreden als gelijkberechtigd individu te worden behandeld en ontbreekt de training zich vanzelfsprekend te onderschikken aan het gezag van ouderen. Volgens deze verklaring, die ook door Parsons en Eisenstadt is geopperd (8), is het de breuk in gezagsklimaat tussen ouderlijk gezin en milieus die de kinderen daarbuiten betreden, die ze tot verzet brengt tegen autoritaire of als autoritair ervaren gezagssystemen. Zowel t.a.v. de politiek-ideologische consensus als het gezagsklimaat in het ouderlijk gezin levert ons onderzoek gegevens op. Allereerst wat betreft het gezagsklimaat. Ouders en studenten werd gevraagd de stijl waarin beide groepen werden opgevoed, alsook waarin de ouders de studenten hebben opgevoed, te kenmerken aan de hand van vier schalen, respectievelijk lopend van democratisch naar autoritair, van modern naar traditioneel, van „als een gelijke” naar „op voet van ongelijkheid” en van tolerant naar streng. De ouders van de radicale studenten onderscheiden zich van steekproefouders en nog sterker van ouders van de rechtse voorhoede. De opvoeding die de ouders zelf kregen, werd eveneens door hen gekenschetst aan de hand van de vier schalen. In onderstaande tabel zullen wij aangeven, zowel de stijl waarin de ouders hun kinderen zeggen te hebben opgevoed, als ook (tussen haakjes) de stijl waarin zij zeggen zelf te zijn opgevoed.

Stijl van opvoeding van kinderen (en van ouders zelf) gekenmerkt door de ouders (in %)

	<i>steekproef</i>	<i>linkerzijde</i>	<i>rechterzijde</i>
democratisch	72.5 (32.5)	78.9 (44.7)	61.9 (22.7)
modern	46.1 (21.9)	60.5 (15.8)	23.8 (8.7)
als een gelijke	43.9 (14.3)	50.0 (13.2)	30.1 (4.6)
tolerant	65.8 (34.4)	86.8 (36.8)	45.5 (18.2)

Op de vraag of ze hun kinderen net zo hebben willen opvoeden als ze zelf zijn opgevoed, antwoordde 35% van de ouders van radicale studenten bevestigend (tegen 43% van de steekproef en 64% van de rechterzijde). Van de ouders die hun kinderen in een andere geest wilden grootbrengen, noemden ouders van radicale studenten vaker dan ouders van de steekproef of van de rechtse studenten een opvoeding in meer tolerante, democratische geest (34% tegen resp. 27% en 12%) of een opvoeding in grotere vrijheid en zelfstandigheid (24% tegen resp. 19% en 17%).

Kijken we vervolgens naar de kenschets die studenten zelf geven van hun

opvoeding, dan krijgen we het volgende merkwaardige beeld. 39% van de radicale studenten achtte zichzelf democratisch opgevoed (tegen 58% van de steekproefstudenten en 54% van de rechtse studenten); 43% noemde zich modern opgevoed (tegen 36% en 28%); 43% achtte zijn opvoeding op voet van *gelijkheid* (tegen 47% en 30%); eveneens 43% achtte zich echter opgevoed op voet van *ongelijkheid* (tegen 25% en 31%); 70% tenslotte noemde zijn opvoeding tolerant (tegen 60% en 50%)! De opvallende dissonantie die hier optreedt tussen de bedoelingen van de ouders en de perceptie van de kinderen, kan mogelijk op de volgende wijze worden verklaard. Het is denkbaar dat de bedoelingen van ouders van radicale studenten hun kinderen op te voeden op voet van gelijkheid en in democratische geest in zoverre zijn overgekomen bij de kinderen dat dezen hieraan een hoge maatstaf ontleenen voor de valuering van de feitelijk geboden opvoeding, maar dat tegelijkertijd de opvoedingspraktijk bij deze hoge standaard achterbleef. De gebleken dissonantie zou dan de meedogenloze notering zijn door radicale studenten van het opvoedkundig tekort bij hun ouders.

Het lijkt overigens, met name bij de kenschetsing van de opvoeding als op voet van gelijkheid respectievelijk ongelijkheid, alsof zich binnen de groep radicale studenten twee groepen aftekenen, groepen van wat we zouden kunnen noemen Jacobijnen en Girondijnen. De eerste groep neigt tot compromisloze hantering van opvoedingswaarden en -normen, de tweede lijkt rekkelijker te werk te gaan. We zullen naderhand herhaaldelijk de terugkeer zien van beide groepen, waarbij vooral de eerste zich onderscheidt door een grote gevoeligheid voor machtsdeprivaties en een maximalistisch standpunt bij het opheffen van die deprivaties.

Vergelijken we vervolgens het politiek-ideologische klimaat. Op de vraag de politieke gezindheid van vader en moeder in te delen op een schaal, lopend van progressief naar conservatief, noemde 54% van de linksradicale studenten zijn vader progressief (tegen 33% van de steekproefstudenten en 23% van de rechtse studenten); 43% achtte de moeder progressief (tegen 30% en 21%). Op dezelfde vraag noemde 72% van de ouders van linkse studenten zichzelf progressief (tegen 43% en 26%). Van de ouders van linksradicale studenten bracht 58% zijn stem uit bij de laatste verkiezingen op PvdA, PSP of CPN (tegen resp. 43% en 26%). Gevraagd naar hun huidige voorkeur voor politieke groeperingen, noemde 77.8% van de linksradicale studenten de CPN, PSP en PvdA, met name de stroming Nieuw Links (tegen 43% en 7.7%).

Overzien we deze resultaten, dan lijkt het mogelijk van beide geopperde verklaringen in termen van generatieconflict en generatie-overeenkomsten

elementen te handhaven. Ook uit ons onderzoek blijkt duidelijk dat politiek-ideologisch de linksradicale studenten uit de meest linkse ouderlijke milieus afkomstig zijn. Wat betreft het gezagsklimaat lijken opnieuw de ouders van radicale studenten uitspraken te doen die eerder wijzen op generatieovereenkomst dan op generatieverschil. De beleving door de linksradicale studenten van deze goede bedoelingen wettigt echter de uitspraak dat er m.n. voor de Jacobijnen onder hen toch van een afrekening met het ouderlijk gezag sprake is. Vergeleken met de andere groepen studenten vormen zij de enige categorie die in meerderheid zijn kinderen niet zo denkt op te voeden als ze zelf zijn opgevoed; een aantal zoekt daarbij uitdrukkelijk zijn motivering in negatieve ervaringen thuis met autoritaire opvoeding en gebrek aan vrijheid.

Als we vervolgens nagaan hoe deze vormende oer-ervaringen met de uitoefening van macht op deze aarde hun perceptie en waardering tekenen van het gezagsklimaat in andere sociale milieus, dan blijkt al voor de middelbare school dat de linksradicale student zich onderscheidt van de overigen door zijn neiging het gezagsklimaat autoritair te noemen en de mogelijkheid invloed uit te oefenen op belangrijke beslissingen zeer beperkt of afwezig acht. De rechtse studenten als enigen noemden in meerderheid het gezagsklimaat op de middelbare school democratisch.

Tot welke waarnemingen van de eigen machtspositie op de universiteit leidt dit nu bij de onderzochte studentengroepen? Aan de respondenten werd een aantal vragen gesteld die als het ware binnen steeds ruimer getrokken cirkels de gevoelens van macht of machteloosheid moesten peilen. Een eerste cirkel werd getrokken rond de student en zijn studie. Op de vraag of de studie-inrichting aan de faculteit strakker van opzet was geworden, antwoordde 77% van de linksradicale studenten bevestigend, tegen 51% van de steekproefstudenten en 43% van de rechtse studenten. Voorzover de vraag de ervaring weerspiegelt van een studietoestand, waar studenten toenemend onderworpen zijn aan opgelegde regelingen, blijkt opnieuw de sterke neiging van linksradicale studenten zich machteloos te achten (9), alsmede de veel geringere ervaring van gedeprimeerdheid onder de rechtsradicalen. Dit beeld wordt nog versterkt door de antwoorden op de vraag of de verstrakking van de studie-inrichting zinvol wordt geacht. Ongeveer de helft van de steekproef en de rechtsradicalen tegen 83% van de linksradicalen acht de verstrakking niet zinvol, waarbij opnieuw de linkerzijde tweemaal zo veelvuldig als reden opgeeft „gebrek aan inspraak”, „geen opleiding tot zelfstandig denken”,

geen duidelijke „relevantie” voor hetzij „de eigen interesses” of „het maatschappelijk gebeuren” („vakidiotie”).

Een tweede, wat ruimere cirkel, omvattend het gebied van stijl van omgang met het docentencorps en de stijl van de besluitneming aan de faculteit of subfaculteit, levert een vergelijkbaar beeld op. Steekproef en rechtsradicalen ontlopen elkaar niet sterk in hun evaluering van — samenvattend aangeduid — het gezagsklimaat aan de faculteit. Het is nooit een meerderheid die het klimaat kenschetst als ronduit tolerant, democratisch, op voet van gelijkheid of persoonlijk. De linksradicalen echter blijven gemiddeld 15% onder de scores van beide overige categorieën.

In dit verband werd ook een vraag gesteld naar de feitelijke invloed die studenten dachten te hebben, alsook naar de invloed die zij wensten te hebben, op:

- a. hun werksituatie (gemeten aan aspecten zoals scriptieonderwerpen, vakken studieprogramma, studieuurregelingen e.d.)
- b. studentenvoorzieningen („studentenbelangen” in de strikte zin, gemeten aan de aankoop van studentenhuizen)
- c. bestuur en beleid (zowel op faculteits- als universitair niveau).

Tevens werd gevraagd naar de urgentie die invoering van de gewenste studenteninvloed voor de studenten had. De antwoorden op deze samenhangende vragen leverden het volgende beeld.

Alle categorieën studenten waren van mening dat de studenteninvloed op deze drie terreinen gering was en wel het geringst op het terrein van bestuur en beleid. De linksradicalen scoorden steeds weer het laagste, de rechtsradicalen het hoogst. Ten aanzien van de *gewenste* invloed verlangen alle drie categorieën een meerderheidsstem bij het beleid inzake studentenvoorzieningen. Dan komt de gewenste invloed op de werksituatie. De rechtsradicalen lijken hier eerder dan de overigen genoeg te nemen met een fifty-fifty aandeel in de besluitneming. Bij de gewenste invloed op bestuur en beleid laten de rechtsradicalen hun wensen tot beneden een fifty-fifty aandeel zakken, terwijl de overigen, en met name de linksradicalen nog steeds een meerderheidsstem willen.

Wanneer we nu de groepen vergelijken naar het gevoel van urgentie dat aan hun inspraakverlangens is verbonden, dan wijzigt zich voor de ideologische flanken de volgorde van de invloedssferen. Terwijl de linkerzijde de hoogste urgentie toekent aan toeneming van de studenteninvloed op bestuur en beleid, pas dán aan beïnvloeding van het beleid inzake studentenvoorzieningen en tenslotte aan beïnvloeding van de werksituatie, verbindt zo-

wel de steekproef als de rechterzijde hoogste prioriteit aan behartiging van de meer onmiddellijke studentenbelangen (beleid inzake studentenvoorzieningen en invloed op werksituatie) en laten dan pas volgen de machtsuitoefening van studenten buiten hun onmiddellijke wereld van studie en levensonderhoud.

Dit beeld mag, wat de rechterzijde betreft, niet verbazen, omdat de OBAS uitdrukkelijk afstand wil nemen van de tendens tot politisering en maatschappelijke geïnvolveerdheid, die de ASVA sinds enige jaren vertoont en zich duidelijk wil opstellen als behartigingsinstantie van studentenbelangen in strikte zin. Bij de antwoorden van de linksradicalen kunnen nog deze notities gemaakt worden. Een aantal malen vertonen zich in de antwoorden over de gewenste invloed opnieuw de Jacobijnen en Girondijnen, *echter met toenemende frequentie naarmate het gaat om zaken van bestuur en beleid eerder dan om de behartiging van directe studentenbelangen*. Met name bij de beïnvloeding van bestuur en beleid doen zich de Jacobijnen voor als maximalisten, die met niet minder genoegen nemen dat een exclusieve beslissingsbevoegdheid van de studenten, terwijl de Girondijnen de voorkeur geven aan een proportioneel studentenaandeel in de macht. Het lijkt alsof de „machtsbegeerte” van de Jacobijnen zich vooral richt op die universitaire arena's waar de centrale beslissingen worden genomen en de uitwisseling met maatschappelijke machten plaats vindt; voor hen zijn de studentenbelangen in strikte zin niet langer de centrale issues en drijfveren voor actie.

In dit verband belangwekkende verschillen kwamen verder naar voren uit de opvattingen omtrent de gewenste zeggenschapsvorm. Aan de respondenten werd gevraagd instemming of afkeuring te betuigen met vier gegeven vormen van inspraak: een vorm van representatieve democratie met corporatieve trekken (voorzover namelijk de geledingen van docenten, studenten en technisch-administratief personeel paritair vertegenwoordigd zijn); een gedecentraliseerde vorm, aan te duiden als een radenstructuur; een vorm waarbij de studenten slechts een adviserende stem hebben; en tenslotte een vorm van directe democratie, belichaamd in een algemene vergadering. De linksradicalen onderschreven met een meerderheid van resp. 78% en 74% de radenstructuur en de directe democratie; de steekproef sprak zich in meerderheid uit ten gunste van de radenstructuur (60%) en het model van paritaire vertegenwoordiging (56%). De rechtsradicalen tenslotte onderschreven geen der alternatieven in meerderheid, al ging hun sterkste voorkeur (43%) nog uit naar de paritaire vertegenwoordiging.

Dit brengt ons naar het thema van de machtsbeelden — de beelden van het spel van machtsvorming en machtsuitoefening — die de verschillende groeperingen voor ogen staan. Allereerst werd de respondenten gevraagd aan te geven hoeveel macht ze dachten dat diverse, genoemde groeperingen hadden bij het bepalen van de gang van zaken op de universiteit. Ook werd gevraagd aan te geven hoeveel macht de respondenten vonden dat deze groeperingen behoorden te hebben. Genoemd werden de volgende groeperingen: curatoren, hoogleraren, stafleden, studenten, technisch-administratieve staf, ASVA, bedrijfsleven. Zowel de hoeveelheid macht die iedere groepering werd toegekend, als de ordening van groeperingen naar hoeveelheid macht, leverde — voor de feitelijke toestand én de gewenste — vrij duidelijke verschillen op.

De rechtse studenten beschouwden in de feitelijke toestand de curatoren als machthebbers, onmiddellijk gevolgd door de hoogleraren; de wetenschappelijke staf wordt nog enige macht toegekend en de overige groeperingen weinig. Het beeld dat hieruit naar voren komt zouden we, met Lammers (10), kunnen aanduiden als een ambtshiërarchie — de opdracht aan de universiteiten, als omschreven in de Wet op het Hoger Onderwijs, wordt met ruime zeggenschap behartigd door de hoogleraren, onder straffe ambtelijke bewaking. Bij de gewenste situatie treedt veel duidelijker de centrale functie van de universiteit op de voorgrond, zodanig dat we van een ontwikkeling naar een professioneel model kunnen spreken. Als centrale vervuller van de professionele rol wordt de hoogleraar met veel macht bekleed, macht, waarin opnieuw de wetenschappelijke staf slechts bescheiden deelt; de ambtelijke bewaking, hoewel sterk teruggedrongen, heeft nog steeds een zekere macht. Elementen van „ruis” in dit welomlijnde hiërarchisch-professionele model met ambtelijke bewaking worden verwijderd, doordat ASVA en bedrijfsleven de weinige macht die ze feitelijk werd toegeschreven, verliezen.

Per saldo leidt dit gebruik van het kapmes tot een machtsdeflatie, een afnemning van de totale machtskoek die feitelijk aanwezig werd geacht — concurrerende machten en wederzijdse afhankelijkheid zijn uit het beeld verwijderd — de hoogleraren blijven over als enige, relatief autonome groep.

Bij de ouders van de rechtse studenten ontbreekt deze ontwikkeling van een ambtshiërarchie naar een professioneel model. Zowel de feitelijke als de gewenste machtsverdeling heeft bij de ouders de trekken van de ambtshiërarchie, hoewel ook hier een machtsdeflatie optreedt. Gezien deze deflatieper-saldo, is misschien dan toch opvallend dat die groeperingen die betrokken zijn bij de uitoefening van de professie — hoogleraren, wetenschappe-

lijke staf en studenten — elk iets meer macht wordt toegewenst. Noemden we de gewenste toestand bij de rechtse studenten een professionele organisatie met ambtelijke bewaking, bij de ouders zouden we kunnen spreken van een ambtshierarchie met trekken van de professionele organisatie.

Bij de linksradicalen is het beeld sterk afwijkend; de feitelijke machtsverdeling wordt weergegeven als sterk dichotoom. Machthebbers zijn allereerst de curatoren, terwijl ook veel macht wordt toegekend aan hoogleraren en het bedrijfsleven. Weinig tot zeer weinig macht hebben stafleden, studenten, technisch-administratieve staf en ASVA. Het is een beeld dat zich niet laat aanduiden in termen van organisatiemodellen of typen van geïnstitutionaliseerde of constitutionele macht. Het is een beeld dat thuishoort in de linkse traditie, die constituties slechts beschouwt als façades van reële machtsallianties; we kunnen het, met een ontlening aan Mills, een *power elite*-model noemen. Ook de opvattingen omtrent de gewenste situatie zijn hiermee in overeenstemming en leveren het beeld van een revolutionaire omwenteling. De gezeten machthebbers, *op de hoogleraren na*, worden volstrekt van hun macht beroofd; de alliantie der machtelozen neemt de macht over, waarbij de studenten als zelf-uitgeroepen proletarische voorhoede de meeste macht in handen nemen en veel macht in handen komt van wetenschappelijke en technisch-administratieve staf. Een ongeveer even grote macht wordt voorts nog toegedacht aan de hoogleraren, die, als de tsaristische generaals in het Rode Leger, door het revolutionaire bewind worden gehandhaafd. Bij het machtsaccres van staf, studenten en TAS keert steeds in de antwoorden het verschil van mening tussen maximalistische Jacobijnen en proportionalistische Girondijnen terug. Hoewel ook hier de overwegingen van reële machtsvorming van de revolutionaire alliantie lijken mee te spelen, eerder dan het zoeken van een constitutie — het reguleren van de strijd van rivaliserende machten en belangen — lijkt toch de betrekkelijke handhaving van de macht van de hoogleraren een afweging te verraden van een specifieke taak en werkwijze die voor de zegevierende alliantie in de samenleving is weggelegd. De universiteit die uit een dergelijke revolutie zou voortkomen, zou stellig een geheel andere zijn dan wij nu kennen, maar nog steeds een, zij het gheredefinieerde, wetenschappelijke taak van analyse, kennisvorming en kritiek vervullen. Althans op papier, dringt zich hier een vergelijking op met de tastende herstructurering, door hoogleraren, wetenschappelijke staf en studenten uitgevoerd, die Lammers de pionierstactiek noemt (11).

De antwoorden van de steekproef leveren in dit verband een curieus middenpunt op. De perceptie van de feitelijke machtsverdeling vertoont de

cynische sophistication van de linksradicalen in de ontmaskering van een *power elite*. We vinden weer een dichotoom beeld. De opvattingen over de gewenste situatie lijken echter veeleer op de opvattingen van de rechterzijde. Er is sprake van een professionele organisatie met een, nog verder dan bij de rechtsradicalen afgezwakte, ambtelijke bewaking. Bij het machtsaccres van de ASVA, een niet-professionele machtspartner doet zich bovendien weer de tweedeling van Jacobijnen en Girondijnen voor.

Vergelijken we het saldo van machtsontneming en machtstoening voor de drie groepen, dan is er alleen bij de linksradicalen sprake van een machtsinflatie, bij de steekproef blijft de totale machtskoek ongeveer gelijk en bij de rechtsradicalen vinden we, evenals bij hun ouders, een machtsdeflatie. Daar kunnen we dan misschien de onderstelling aan verbinden dat naakte macht voor de rechterzijde iets onappetijtelijks heeft, dat gereguleerd en liefst teruggedrongen moet worden en op de linkerzijde een dubbelzinnige fascinerende uitoefening; dubbelzinnig, voorzover macht in de handen van tegenstanders verderfelijker is, maar in de handen van de bondgenoten een begeerlijk bezit vormt.

Voor de ouders van de linksradicalen en de steekproef kunnen we tenslotte nog opmerken dat de ouders van de linksradicalen in hun perceptie van de feitelijke macht op hun kinderen lijken, maar voor de gewenste toestand voor een professioneel model kiezen met een lichte mate van ambtelijke bewaking. De ouders van de steekproef daarentegen achten in feite een ambtshiërarchie aanwezig en kiezen voor een professionele organisatie met vrij sterke ambtelijke bewaking.

Een vraag naar de feitelijke en gewenste machtsverdeling in de samenleving als geheel leverde vergelijkbare inzichten op in de beelden omtrent macht en machtsuitoefening bij de onderzochte categorieën studenten en ouders. We vinden terug een onderscheid dat al eerder in discussies tussen Amerikaanse politicologen, sociologen en historici het onderscheid leek te vormen tussen een consensus-school en de *radicals*: het onderscheid namelijk tussen een pluralistische, of in Dahl's termen, een polyarchische visie op het maatschappelijk machtsspel, tegenover een *power elite*-visie, die voor het eerst met kracht door Mills is geïntroduceerd (12).

De respondenten werd gevraagd feitelijke en gewenste macht aan te geven van de volgende groeperingen: concerns, politieke partijen, vakbonden, kerken, agrarische belangen, de overheid, academici. De rechtsradicalen vormen in ons onderzoek de pluralisten. De overheid heeft duidelijk de grootste macht, gevolgd door de politieke partijen als het gevestigde kanaal

voor de inbreng van politieke steun en politieke eisen, terwijl concerns en vakbonden als gelijkwaardige pressiegroepen rond dit geïnstitutionaliseerde machtssysteem geordend zijn. Het beeld van de gewenste situatie voldoet nog steeds aan deze kenschets, zij het dat de naakte macht van de pressiegroepen teruggedrongen is. Per saldo treedt een duidelijke machtsdeflatie op. Voor de ouders van de rechtsradicalen is het beeld overeenkomstig.

De linksradicale studenten hanteren een duidelijk *power elite*-model voor de kenschetsing van de feitelijke situatie. Het bedrijfsleven heeft de meeste macht, terwijl we de overheid en de politieke partijen, waaraan nog steeds veel macht wordt toegekend, op grond van hun onderschikking aan het bedrijfsleven kunnen beschouwen als de instanties voor behartiging van de belangen van de „power elite”. Het beeld van de gewenste situatie is nog steeds een *power elite*-model, zij het door revolutionaire omwenteling op zijn kop gezet. Alleen de vakbonden hebben nog veel macht, de overheid neemt een vleugellamme tussenpositie in, de overige groeperingen hebben weinig of zeer weinig macht. Per saldo treedt een machtsdeflatie op, voornamelijk doordat onder de opgesomde groeperingen te weinig potentiële bondgenoten voor de revolutionaire omwenteling gegeven waren. De ouders van de linksradicalen ervaren de feitelijke situatie ook als een *power elite*-situatie, maar kiezen voor de gewenste situatie een pluralistisch model, echter met wat we zouden kunnen noemen proletarische bewaking door de plaats van de vakbonden, die in macht onmiddellijk na de overheid worden genoemd.

De studenten uit de steekproef achten de feitelijke situatie gelijk aan een *power elite*-situatie, maar hanteren voor de gewenste situatie een pluralistisch model met, opnieuw, proletarische bewaking. Hun ouders, tenslotte, gedragen zich in beide opzichten als hun kinderen. Ook hier treedt bij kinderen en ouders per saldo een machtsdeflatie op.

De rol van de academici verdient nog aparte vermelding. Alleen bij de linksradicalen wordt in de gewenste situatie de academici weinig macht toegekend. De rechtsradicalen wensen dat de macht van de academici iets afneemt, maar kent ze toch altijd nog een zekere gewenste macht toe; voor de overige categorieën (steekproefstudenten plus alle ouders) treedt een toename op naar een positief machtsaandeel van academici. Het lijkt alsof hun in het pluralistische model een bewakingsrol in de trant van de Platonische filosofen is toegekend, een opvatting die met name bij de ouders een prettige ondersteuning lijkt van de gemotiveerdheid hun kinderen te laten studeren.

Ter afronding van dit onderdeel over machtspositie en machtsbeelden, willen we nog de volgende opmerkingen maken. Het beeld dat we al eerder

ontwierpen van de linksradicalen, in verband met de analyse van milieu van herkomst en stijl van opvoeding, legde de nadruk op de grote machtsgevoeligheid van deze groep, hun neiging om machtsverschillen waar te nemen en zich daarbij sterker dan anderen gedeprimeerd te voelen. Dat beeld is bevestigd in dit onderdeel van het betoog. Hun neiging machtsstructuren te onthullen en naakte macht waar te nemen, gaat gepaard met een begeerte zichzelf macht te veroveren. We zullen nog ingaan op de strategieën en allianties, die ze bij dit streven ontplooiën. Nu al kunnen we zeggen dat hun gewiektheid in het deelnemen aan wedijver om macht ze meer dan de overige onderzochte categorieën tot „politieke dieren” stempelt. Ze vormen dan ook de enige groep die in grote meerderheid (65%) zegt politiek zeer geïnteresseerd te zijn (tegenover minderheden bij rechtsradicalen en steekproef). We stelden al eerder, dat hun grote gevoeligheid voor en gerichtheid op machtsmiddelen, ze ertoe bracht hun marktkansen gereduceerd te achten — af te zien van „normale” carrièrepatronen. In het nu volgende zullen we nagaan of ook in de definiëring van hun statuspositie deze neerwaartse aanpassing is te vinden.

IV. Statuspositie

In dit onderdeel zullen we allereerst trachten te bepalen of het sociale goed status überhaupt binnen het blikveld van de onderzochte groepen valt. Het heeft weinig zin naar oriënteringen te vragen ten opzichte van een goed dat slechts in de marge van de belangstelling staat. Een vraag die rechtstreeks op dit doel afstevende, leverde voor alle drie groepen een meerderheid op die prestigeverschillen onbelangrijk achtte. Bij de linksradicalen gaf echter toch 30% aan, dat deze verschillen sterk hun aandacht hadden, tegen 22% van de steekproef en 7% van de rechtsradicalen. Respektbetoon tegenover anderen, alleen op grond van hun positie, achtte 83% van de linksradicalen ongerechtvaardigd, tegen resp. 61% en 43%.

Voorzover voorts de geleding van mensen in een samenlevingsverband naar verschillen in aanzien tot uitdrukking komt in een stelsel van beleefdheidsregels, zijn ook de meningen van de respondenten hierover van belang. Enige uitspraken over de positieve functie van omgangsvormen voor het functioneren van organisaties leverde voor ouders en studenten duidelijke verschillen op tussen links en rechts, in de zin dat de linkerzijde in meerderheid geneigd was de beweringen te ontkennen. Een negatief gestelde vraag — „de nadruk op fatsoens- en omgangsvormen is een van de middelen om de

studenten op hun onmondige plaats te houden” — kreeg de instemming van 70% van de linkse studenten tegenover 14% van de rechterzijde, terwijl bij de ouders het verschil in dezelfde richting lag, zij het dat beide categorieën ouders het in meerderheid met de uitspraak oneens waren.

Gaan we dan nu over naar de beelden van feitelijke en gewenste verschillen in prestige, dan is wellicht het meest verhelderend de vraag naar de mening over prestigeverschillen *in de samenleving* tussen enige academische beroepen. Gegeven werden de beroepen van jurist, socioloog, arts, econoom, neerlandicus, chemicus. De meningen over de feitelijke verschillen in aanzien lopen niet uiteen. Alle groepen, studenten zowel als ouders, komen tot een gelijklopende ordening van beroepen. Bij de gewenste ordening zien we echter interessante verschillen. Terwijl de rechtsradicale studenten, hun ouders en de ouders van de steekproef overgaan tot het aanbrengen van wat correcties in het beeld, maar nog steeds uitkomen op een ordening van verschillen, verdwijnen zeer duidelijk bij de linksradicalen, en iets minder uitgesproken bij de steekproefstudenten, de onderlinge verschillen, *en wel in de zin dat alle genoemde beroepen naar het middenpunt van de schalen worden verwezen, waar ze noch veel, noch weinig aanzien bezitten*. Met andere woorden: aanzien zelf, als een goed (of een kwaad) dat mensen van elkaar scheidt en zich van elkaar verschillend doet achten, wordt uitgebannen. Dat zou kunnen samenhangen met een opvatting van prestigeverschillen als een systeem van valse prijzen in de samenleving, dat mensen afhoudt van een bewustwording en nastreven van hun eigenlijke belangen.

Het is hier opnieuw, evenals bij de zelf opgelegde reductie van hun toekomstkansen, dat we de overstralende werking van het besef van machtsdeprivatie kunnen waarnemen. Wanneer vooral machtsdeprivatie het criterium gaat vormen waarmee lotgenoten en tegenstanders van elkaar worden onderscheiden, verkrijgt de reductie van toekomstkansen en statusverschillen het strategisch karakter van het slechten van scheidsmuren tussen potentiële bondgenoten. We zien hier in zijn volle omvang de kentering in het referentiegroepsgedrag naar een „horizontale”, oppositionele gerichtheid, die kenmerkend is voor het optreden van radicalisme.

V. Referentiegroepsgedrag

We hebben bij het onderzoek naar referentiegroepsgedrag een aantal omtrekkende bewegingen gemaakt. We hebben allereerst getracht na te gaan de participatie in de studentenwereld buiten de directe studiesfeer. Daarbij ble-

ken zowel rechts- als linksradicalen zich van de steekproef te onderscheiden door een hogere participatiegraad. Bij de rechtsradicalen werd dit vooral veroorzaakt door contacten met studiegenoten buiten de studiesfeer en contacten met studenten uit andere studierichtingen, al lagen de cijfers voor de linksradicalen hier ook boven die van de steekproef. De linksradicalen scoorden echter het hoogst, waar het ging om contacten met studenten van andere universiteiten. Dit geeft al een eerste, zij het bescheiden, vingerwijzing naar het verschil in geaardheid van het referentiegroepsgedrag van links- en rechtsradicalen. Zouden we die geaardheid voor de rechtsradicalen kunnen omschrijven als lokaal of parochiaal, gericht op de belangen zoals die rijzen in de onmiddellijke ervaringsprovincie, de geaardheid bij de linksradicalen is veeleer cosmopolitisch (13), gebaseerd op een interpretatie van belangen die veeleer de eigen „provincie” te buiten gaan. Dit onderscheid blijkt nog sterker uit het antwoord op de vraag of studenten al dan niet de mensen waren met wie in meerderheid werd omgegaan. Bij de rechtsradicalen gaf 86% aan in meerderheid met studenten om te gaan, tegen 45% en 48% voor steekproef en linksradicalen.

Als deel van de eerste omtrekkende beweging kan ook nog beschouwd worden een vraag naar meningen over de plaats en rol van vertegenwoordigende lichamen van studenten, in casu de ASVA. Enkele terreinen van bemoeiing werden genoemd, lopend van een strikte behartiging van studentenbelangen naar de vrijheid partij te kiezen in zaken van algemeen maatschappelijk belang. De linksradicalen waren voor een zo ruim mogelijke bemoeiingssfeer, gevolgd door de steekproef, terwijl de rechtsradicalen zich uitspraken voor een zo groot mogelijke inperking van deze sfeer.

Een tweede omtrekkende beweging bedoelde uitdrukkelijk vast te stellen aan welke universitaire en niet-universitaire groeperingen een positieve referentie bestond. Een lijst van groeperingen werd gegeven, die ten tijde van de interview-fase van het onderzoek in de publieke belangstelling stonden of hadden gestaan. De lijst was in zoverre gemengd, dat enerzijds groeperingen werden genoemd die we kunnen aanduiden als maatschappelijk gedeprimeerden (zoals buitenlandse gastarbeiders of zelfs groepen die het voorwerp van nadrukkelijk ostracisme waren zoals de „Damslapers” en de hippiejeugd), of als emancipatie- en protestbewegingen — laten we ze noemen: linkse referentiegroepen — en anderzijds groeperingen wier posities van bevoorrechtiging ter discussie staan of worden aangetast (zoals hoogleraren die zich verzetten tegen het opkomend studentenradicalisme of ondernemers die een toenemende politieke bemoeiing met hun bedrijven ondergaan) — groeperingen, die we rechtse referentiegroepen zullen noemen. Per

groepering werd gevraagd aan te geven of men tussen de eigen positie en die van genoemde groeperingen overeenkomsten, verschillen dan wel overeenkomsten noch verschillen vond bestaan. De linksradicalen bleken de sterkste neiging te hebben overeenkomsten waar te nemen in hun eigen situatie en die van genoemde groepen, en wel van de linkse referentiegroepen. Dan volgde de steekproef met nog altijd een neiging positief te refereren aan linkse groeperingen, terwijl de rechtsradicalen vooral aangaven overeenkomsten noch verschillen te zien. Een dan volgende vraag naar de twee groepen waarmee men de sterkste overeenkomsten bespeurde, leverde voor de linksradicalen vooral op „leerlingen aan de pedagogische academie in Beverwijk” en anti-Vietnambetogers, gevolgd door arbeiders in de strokarton en verzetsgroepen in de ontwikkelingslanden. De steekproef bespeurde in eerste instantie overeenkomsten met de leerlingen in Beverwijk en met anti-Vietnambetogers en stemde hierin overeen met de linksradicalen; de wegen scheidten zich echter in tweede instantie, voorzover daarna overeenkomsten werden gezien vooral met „werkende jongeren die meer onderwijs willen” en met „de Nederlandse katholieken in hun verzet tegen Rome”. Het lijkt mogelijk een ruimere interpretatie aan deze scheiding der wegen te geven. Het is bij de keuze in tweede instantie dat de linksradicalen groepen noemen, bij wie de ontrechting en machteloosheid groter en de gekozen verzetsmiddelen gewelddadiger zijn dan bij de steekproef, die hetzij een groep noemt met een vrij beperkt verlangen — meer onderwijs — een verlangen dat bovendien bij hun eigen „leerlingen”-situatie aansluit, hetzij een groep die in zijn protest zo constitutioneel mogelijk te werk wil gaan. Het is dit onderscheid, waarop we in het laatste onderdeel van dit betoog — dimensies van radicalisme — nog nader zullen ingaan.

De rechtsradicalen tenslotte noemen overeenkomsten met de hoogleraren in hun verzet tegen de radicale studenten, een onderstelde zwijgende meerderheid in Nederland, de leerlingen in Beverwijk en ondernemers die toenemende politieke bemoeiing met hun bedrijven ondergaan. Slechts de leerlingen uit Beverwijk verbazen in deze opsomming.

Een vraag naar de groeperingen waarvan men de eigen situatie het sterkst verschillend achtte, leverde een vrijwel omgekeerd beeld. De linksradicalen noemden „de ondernemers” en „de hoogleraren”, de steekproef de zwijgende meerderheid. De rechtsradicalen noemden de hippiejeugd, betogers tegen het Vietnambeleid, arbeiders in de strokarton en buitenlandse gastarbeiders.

Vervolgens werd gevraagd naar de betrokkenheid bij groepen waarmee men zich overeenkomstig achtte en werd de vraag gesteld of men van die betrokkenheid metterdaad had blijkgegeven. Van de linksradicalen gaf

87% aan zich betrokken te voelen bij de overeenkomstige groeperingen en 61% zei daar metterdaad van blijk te hebben gegeven. De cijfers voor de steekproef waren respectievelijk 55% en 35%, terwijl de cijfers voor de rechtsradicalen waren 25% en 17%.

Een vraag of men afwijzend stond tegenover de groepen waarvan men zich verschillend achtte en of men van die afwijzing metterdaad had blijk gegeven, leverde voor de linksradicalen de cijfers 83% en 65%, voor de steekproef 67% en 39% en voor de rechtsradicalen de cijfers 71% en 43%. Hieruit blijkt dat terwijl linksradicalen en steekproef zich in instelling en gedrag ongeveer gelijk opstellen tegenover groepen, waarmee ze overeenkomsten dan wel verschillen zien, de rechtsradicalen vooral in hun afwijzing uitgesproken meningen hebben en daarvan metterdaad blijk geven. Het is deze trek die de rechtsradicalen dan ook tot re-actionairen stempelt, in de letterlijke zin. Het is vooral het sentiment van „tot hier en niet verder” dat ze tot handelen aanzet en ze tot de bewakers, zo al niet van een status quo, dan toch van geordende en geleidelijke processen van verandering stempelt.

Alvorens we nu overgaan tot het laatste deel van het betoog — dimensies van radicalisme — willen we ingaan op onderzoeksgegevens, die zowel over die dimensies als over het referentiegroepsgedrag informatie geven. De respondenten werd gevraagd aan te geven met welke genoemde middelen van studentenactie ze het eens waren in het geval dat het overleg tussen studenten en universitaire overheid spaak liep. De middelen waren achtereenvolgens: demonstraties, massavergaderingen, perspubliciteit, collegeverstoreningen, sit-in acties in universitaire gebouwen, collegestakingen, het bezetten van collegezalen en het bezetten van administratieve centra teneinde het functioneren van de universitaire organisatie te verlammen. Een eerste sprekend verschil tussen linksradicalen en rechtsradicalen is, dat alle genoemde middelen de instemming hebben van de linkerzijde en géén der middelen goedkeuring vond in de ogen van een meerderheid van de rechterzijde. Voorts levert de ordening van middelen naar de mate van instemming sprekende verschillen op voor steekproef, linker- en rechterzijde. Steekproef en rechterzijde komen tot de volgende, gelijkkluidende ordening: perspublicaties, massavergaderingen, demonstraties, collegestakingen, sit-in acties, bezetting collegezalen, bezetting administratiegebouwen, collegeverstoreningen. Het verschil is echter dat tot en met de sit-in acties de steekproef in meerderheid bereid is met deze middelen instemming te betuigen. De linksradicalen komen echter tot de volgende ordening: perspublicaties, bezetting van administratieve gebouwen, sit-in acties, collegestakingen, massavergaderingen, demonstraties, collegeverstoreningen, bezetting van collegezalen (14).

Het lijkt alsof met name het oprukken van de bezetting van administratieve gebouwen en sit-in acties in universitaire gebouwen twee motieven verraadt. Het zijn enerzijds krachtdadige middelen; ze verraden een groter wantrouwen in betrekkelijk legitieme middelen van drukuitoefening als massavergaderingen en demonstraties. Het is dit aspect van de verschillende afweging van legitimiteit en doeltreffendheid dat in het volgende onderdeel ter sprake komt. Het zijn echter anderzijds middelen die uit de lijst de meest spectaculaire zijn — het meest dramatisch naar buiten toe blijken te geven van de conflictverhouding aan de universiteit. Het zijn de meest brutale middelen die de buitenwacht dwingen partij te kiezen en medestanders van tegenstanders scheiden. De uitverkiezing van deze middelen, tezamen met de perspublicaties, verraadt een bewustzijn van het bestaan van een niet-universitair publiek, dat voor de strijd gemobiliseerd kan worden (15). Deze interpretatie lijkt bevestigd te worden door het feit dat de linksradicalen als enige van de onderzochte groepen in meerderheid instemden met de deelneming van niet-studenten aan de Maagdenhuisbezetting, op zulke gronden dat het niet om een strikt-universitair conflict ging, of dat studenten en niet-studenten in eenzelfde, globaal-maatschappelijke strijd verwickeld waren en elkaar vonden in gemeenschappelijke tegenstanders.

VI. *Dimensies van radicalisme*

Alle respondenten werd voorgelegd een lijst van 73 uitspraken waarmee ze hun instemming of afkeuring konden betuigen. Naar hun inhoud hebben deze uitspraken betrekking op een beperkt aantal onderwerpen, die naar onze mening belangrijke dimensies van het verschijnsel radicalisme aangeven. De herleiding van de uitspraken tot een beperkt aantal betekenisgebieden gebeurde allereerst naar de betekenis die de uitspraken voor ons zelf hadden en werd gevalideerd met enerzijds een clusteranalyse en anderzijds een analyse van de consistentheid waarmee de uitspraken links- en rechtsradicalen van elkaar scheidde. De dimensies die na deze procedure naar voren kwamen, kunnen we als volgt aanduiden.

Een aantal uitspraken had betrekking op de *mondigheid* van studenten, hun vermogen betrokken te zijn bij zaken van universitair bestuur, alsook hun vermogen hun eigen situatie zelfstandig te beoordelen, los van beperkingen van leeftijd en levensfase. Een tweede serie uitspraken had betrekking op afwegingen van de *functie van omgangsvormen* in het maatschappelijk verkeer. Hiernaar verwezen we al eerder. Hierbij sloot aan een reeks

uitspraken die verschillen wilden meten in het belang, toegekend aan *efficiency en doelmatig functioneren* van maatschappelijke organisaties, met name de universiteit. Onder het hoofd *praetorianisme* vatten we samen uitspraken over de toelaatbaarheid van uiteenlopende middelen bij het voeren van, met name, studentenacties. Het optreden van een *referentie aan de wereld buiten de universiteit* werd eveneens gemeten. Vervolgens onderscheidde we drie dimensies: *politiek radicalisme* in ruime zin, *politisering* (betrekking hebbend op de penetratie van maatschappelijk engagement in het universitair functioneren) en *democratisering*. Het mogelijk centrale kenmerk van radicalisme tenslotte, het punt van waaruit de overige dimensies uitwaaiëren, noemden we *het radicale credo*. Alle dimensies boden de gelegenheid tot een analyse van verschillen tussen links- en rechtsradicalen, alsook van verschillen of overeenkomsten tussen de generaties. We zullen nu eerst ingaan op het radicale credo.

Twee uitspraken kunnen we beschouwen als indicatief voor het radicale credo. Ze luiden: *het tegenwoordige sociale systeem is meer verantwoordelijk voor agressiviteit en gewelddadigheid dan de menselijke natuur*; en: *mensen zullen nooit in staat zijn een ideale samenleving op te bouwen*. De linksradicalen beaamden in overgrote meerderheid de eerste uitspraak en verwierpen de tweede, terwijl de rechtsradicalen het met de uitspraken achtereenvolgens oneens en eens waren. Beide uitspraken tezamen geven inzicht in de ratio van de linksradicale positie. Zodra maatschappelijke misstanden aan menselijk toedoen geweten kunnen worden en het tegelijkertijd binnen de menselijke mogelijkheden ligt een „goede” samenleving te creëren, vormen deze inzichten de basis van een optimistisch credo van waaruit we de samenhang tussen de dimensies van het radicalisme kunnen begrijpen. Bovendien is het mogelijk om optredende verschillen tussen linker- en rechterzijde en tussen de generaties te vertalen in termen van een fundamenteel optimisme respectievelijk pessimisme.

Zo blijkt al onmiddellijk de afstand tussen linksradicale studenten en hun ouders. Hoewel de ouders van linksradicalen nog steeds sterker geneigd zijn dan de ouders van rechtsradicalen het optimistisch credo te onderschrijven, bevestigt toch een ruime meerderheid van beide groepen het menselijk onvermogen ooit een ideale samenleving te bouwen. Het is hier dat aan de linkerzijde de generaties uit elkaar gaan — het optimisme der jongeren wordt niet (of: niet langer?) door de ouderen gedeeld.

Onderzoeken we eerst de innerlijke samenhang van de linksradicale positie. Gegeven hun onderschrijving van het radicale credo, een credo dat betrekking heeft op het menselijk samenleven in zijn totaliteit, dan is het niet

verwonderlijk dat de linksradicalen hoog scoren op dimensies die duiden op een vervloeiing van maatschappelijke sferen. Wanneer het handelen gericht is op verbetering van de samenleving als geheel, laat men zich onduldbaar in die taak belemmeren door de „heersende” definities over maatschappelijke sectoren en de scheidingen daartussen over te nemen. Vandaar de neiging tot politisering — tot het binnenlaten van dringende maatschappelijke problematiek binnen de universitaire muren — vandaar omgekeerd de hoge referentie aan en drang tot alliantie met niet-universitaire groepen van misdeelden. Gegeven de onmiddellijke, urgente taak, is het voorts zaak zich een zo groot mogelijke handelingsvrijheid voor te behouden en zich niet te onderschikken aan voorschriften tot eerbiediging die van bovenaf van gelding zijn verklaard voor posities van lage rang — posities van student („leerling”), van jongere. Vandaar de lage score bij uitspraken die omgangsvormen rechtvaardigen; vandaar ook hun aanspraak op mondigheid, ondanks hun positie van student en jongere. Wanneer het er verder om gaat zich revolutionair op te stellen in de bestaande maatschappelijke structuur, heeft men geen boodschap aan de overwegingen van efficiency en bureaucratistische rationaliteit van het vigerende bestel. Het mag dan ook niet verbazen dat de linksradicalen niet terugschrikken voor krachtdadige middelen als het gebruik van geweld om hun credo gestand te doen. Het lijkt tenslotte, alsof de meest directe aanduiding van het ideaal — de vervloeiing van middel en doel — is gegeven in de dimensie van de democratisering.

Deze onstuimige uitstraling van het radicale credo over het hele bereik van opvattingen en overtuigingen, verliest zijn dwingend karakter, zodra het basisgeloof is aangetast. Het pessimisme van de ouders van linksradicalen (inderdaad geleidelijk ontstaan en berustend op ervaringen?) brengt ze vooral tot afwijzing wanneer hun kinderen de uiterste consequenties trekken uit hun optimisme. Zo onderschrijven ze uitspraken die wijzen op de gevaren van totalitaire dwang en minderheidsterreur die politisering in zich bergt. Ze schrikken terug voor de rechtvaardiging van geweldsuitoefening met een beroep op het ideaal. Ze komen er tenslotte toe — en dat lijkt de meest sprekende aanduiding van het generatieverschil — de aanspraak op mondigheid van hun kinderen af te vallen.

In zijn grootste consistentie komen de implicaties van dit pessimisme tot uitdrukking in de positie van de rechterzijde. Het pessimisme is wel eerder aangeduid als het grondbesef van het conservatisme (16); het behelst een fundamenteel wantrouwen in de pretenties van de tovenaarsleerling, en het besef dat de overgeleverde regulering en beperking van het menselijke gedrag een goed is dat bewaring verdient. Daarom hoeven we niet te volstaan

met een beeld van het rechtsradicalisme als strikt een negatief van het linksradicale beeld. Het is mogelijk het in positieve trekken te schetsen. Het rechtsradicalisme wordt vooral getekend door zijn neiging bestaande structuren en processen te bekrachtigen: zowel structuren van gezag als van ontzag en eerbiediging, verbonden volgens overlevering aan criteria van leeftijd, ervaring, volwassenheid. Zijn neiging voorts efficiënt functioneren van menselijke organisaties een goed ding te achten, en mede daarnaar het effect van het linksradicale optreden te beoordelen. Hiermee verbonden lijkt het wantrouwen tegen democratisering, tegen de ongebreidelde overbrugging van afstanden tussen bestuur en bestuurd. Hier komt opnieuw het beeld naar voren van het rechtsradicalisme als bewaking van de status quo en de lijnen van geleidelijkheid, uit zijn tent gelokt en tot actie gekomen door de uitdaging van het linksradicalisme.

Noten

1. Gepoogd werd de ASVA- en de OBAS-groep zoveel mogelijk gelijk te maken wat betreft studierichting. Het uiteindelijke resultaat was dat acht studierichtingen van tien OBAS-leden tevens voorkwamen onder de ASVA-respondenten; bij de ASVA volgde de verdeling naar studierichting in grote trekken die bij de OBAS, op twee „proppen” na: 7 economen en 7 sociologen — een niet ongunstige situatie omdat in het vervolg van het betoog zal blijken dat de sociologische en de economische studierichtingen in zekere opzichten (politiek klimaat, marktkansen) elkaars tegenpool zijn. Het is daarom goed bij een groep die zich aandient als links-activistisch, althans de verscheidenheid naar studierichting zo groot mogelijk te houden. In dit verband kunnen we ook vermelden dat naar studiefase de groep ASVA-activisten noch de OBAS-voorhoede zich duidelijk onderscheidde van de steekproef: respectievelijk 35% en 23% hadden het kandidaatsexamen achter de rug, tegen 25,4% van de steekproef.
2. Voor een uitgebreider analyse van radicale voorhoedes en radicale bewegingen, zie: R. Kroes, „Conflict en Radicalisme: Een tweetraps model”, *Sociologische Gids*, 17e jrg., no. 1, jan./febr. 1970.
3. C. J. Lammers, *Studenten, politiek en universitaire democratie*. Rotterdam: Universitaire Pers Rotterdam, 1970; hoofdstuk 2.
4. Ten aanzien van de vraag of het ook de „beste studenten” betrof, bleek 62% van de linksradicalen zich naar intellectuele capaciteiten bij de top 40% van alle studenten in te delen, tegen 71,4% van de rechtsradicalen en 38,6% van de steekproef. Naar studieprestatie en studiesnelheid echter bleven de linksradicalen achter bij steekproef en rechtsradicalen die elkaar weinig toegaven.
5. R. Boudon, „La crise universitaire française: Essai de diagnostic sociologique”, *Annales*, 24e année, mai-juin 1969, no. 3.
6. L. S. Feuer, *The Conflict of Generations*. London: Heinemann, 1969.
7. R. Flacks, „The Liberated Generation: An Exploration of the Roots of Student Protest”.

- Journal of Social Issues*. Vol. XXXIII, no. 3, 1967. P. Heist, *Intellect and Commitment: The Faces of Discontent*. Center for the Study of Higher Education. University of California, Berkeley; z.j. P. Heist, *The Dynamics of Student Discontent and Protest*. Center for Research and Development in Higher Education, University of California, Berkeley; z.j. K. Keniston, *Young Radicals*. New York: Harcourt, Brace and World, 1968.
8. Zie Flacks, o.c.
 9. Hoewel nog niet zorgvuldig is nagegaan of deze uitspraak stand houdt, ongeacht de studierichting, lijkt toch de vergelijkbare verdeling van studierichtingen over de groepen links- en rechtsradicale studenten de uitspraak te wettigen.
 10. C. J. Lammers, *op. cit.*, hoofdstuk 5.
Ook: H. J. van Zuthem, *Gezag en Zeggenschap*. Kampen: Kok, 1968.
 11. C. J. Lammers, „Hoe reageren universitaire overheden op studentenprotest?“, *Intermediair*, 6, 13, 20 maart 1970.
 12. Om ons in de overvloedige literatuur te bepalen tot twee titels: C. W. Mills, *The Power Elite*. New York: Oxford University Press, 1956. R. A. Dahl, *Who Governs?* New Haven: Yale University Press, 1962. Een goed overzicht van de standpunten onder historici wordt gegeven door H. R. Guggisberg, „Sozialpolitisches Engagement in der amerikanischen Historiographie des 20sten Jahrhunderts“ (ongepubliceerde lezing).
 13. Zie hierover R. K. Merton, *Social Theory and Social Structure* (2nd rev. ed.). Glencoe: The Free Press, 1956. Ook: A. W. Gouldner, „Cosmopolitans and Locals: Toward an Analysis of Latent Social Roles“, *Administrative Science Quarterly*, II, 1957, pp. 281-306.
 14. Voor alle drie groepen ouders vinden we een ordening, vrijwel gelijk aan die van steekproefstudenten en rechtsradicalen, zij het dat de massaverzamelingen en perspublicaties onderling van plaats zijn verwisseld. De meerderheidsinstemming van linksradicale ouders strekt zich echter uit tot en met demonstraties, die van de steekproefouders tot en met perspublicaties, terwijl geen der middelen de instemming van een meerderheid der rechtse ouders heeft.
 15. Een heldere analyse van deze gerichtheid op een niet-universitair publiek als een machtsfactor van strategisch belang, wordt gegeven in D. W. Light, „Strategies of Protest: Developments in Conflict Theory“, Paper presented at the American Sociological Association meeting, Boston, August 28, 1968.
 16. Zie hierover B. Abrahamsson, *Military Professionalization and Political Power*. Stockholm: Göteborgs Offsettryckeri AB, 1971; hoofdstuk 10: „Elements of Military Conservatism: Traditional and Modern“.